

STANDART ÇUVAŞÇA SIFATFİİL YANCÜMLELERİ (Diğer Türk Dilleriyle Karşılaştırma Temelinde Uyum Kategorisi ve Sıfatfiil Eki Varyasyonları)

Buğra O. ULUYÜZ*

Öz: Türk dilleri son zamanlarda Üretici Dilbilgisi yöntemleriyle, sözdizimi incelemelerine konu olmaktadır. Yapılan bu sözdizimi çalışmaları sonucunda, Türkünün cümle ve yancümle yapılarıyla ilgili hususlarda tipolojik ayrımlar yapılmaktadır. Standart Çuvaşça, bir Türk dili olarak, yukarıda bahsedilen türden sözdizimi çalışmalarında gözden kaçırılmıştır. Bu bağlamda aşağıdaki çalışma, tamamlanmış bir TÜBİTAK (2219-B) projesinin belirli bir bölümünün özeti niteliğindedir. Adı geçen çalışmada, Standart Çuvaşçanın Türk dilleri tipolojisine dahil edilmemiş bir sözdizimi alt başlığı olan sıfatfiil yapıları incelenmektedir. Mevcut çalışmada da Standart Çuvaşça sıfatfiil yapılarında kullanılan fiilimsi eklerinin dağılımı bakımından Tümleyici Uyumu, özne, durum eki ve iyelik eki arasındaki uyum ilişkisi ve yancümle türleri temelinde fiilimsi eki varyasyonları konu edinilerek Çuvaşça sıfatfiil yapıları biçim-sözdizim arayüzü doğrultusunda incelenecek, onların Türk dilleri içindeki yeri ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Standart Çuvaşça, Türk dilleri, sözdizimi, biçim-sözdizim, sıfatfiil yapıları

Standard Chuvash Participial Clauses (Agreement Category and Participial Suffix Variations)

Abstract: Turkic languages have recently been subject to syntax investigations using Generative Grammar methods. As a result of these syntax studies, typological distinctions are made in matters related to superordinate and subordinate clause structures Turkic. Standard Chuvash, as a Turkic language, has been overlooked in the syntax studies mentioned above. In this regard, the following study is a summary of a certain part of a completed TÜBİTAK (2219-B) project. Hence, the adjective verb structures of Standard Chuvash, which is a syntax subtitle that is not included in the typology of Turkic language, will be examined. In the current study, Standard Chuvash relative clauses will be examined, a syntax topic that does not comply with the typology accepted for Turkic. Complement Agreement in terms of the distribution of gerundial suffixes used in Chuvash relative clauses, agreement relation between subject and possessive suffix, participial suffix variations on the basis of subordinate clause types and placement of Standard Chuvash in Turkic relative clause typology will be mentioned in the research.

Keywords: Standard Chuvash, Turkic languages, syntax, morpho-syntax, participial clauses

Giriş

Mevcut çalışma temel olarak Standart Çuvaşça sıfatfiil yapılarını konu edinmektedir. Standart Çuvaşça sıfatfiil yapıları da temel olarak iyelik ekinin varlığı ve yeri, sıfatfiil eklerinin özne ve nesne yancümlelerine göre farklılaşması bakımından ilgi çekici özelliklere sahiptir. Adı geçen bu nitelikler doğrultusunda Çuvaşça sıfatfiil yapılarıyla ilgili temelde şu konular ele alınacaktır:

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE. E-posta: bouluyuz@anadolu.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-6268-9753

Makalenin Geliş Tarihi: 17.05.2023 - Makalenin Kabul Tarihi: 12.09.2023

DOI: turkbilig.1409460

- Standart Çuvaşça sıfatfiil yapılarında iyelik ekinin varlığı ve yeri
- Standart Çuvaşça sıfatfiil yancümlerinde Tümleyici Uyumu etkisi (sıfatfiil yancümle türüne göre sıfatfiil ekinin farklılaşması durumu).
- Standart Çuvaşçada işlek olan sıfatfiil ekleri ve sıfatfiil yancümle türleri

Yukarıda verilen başlıklar bu çalışmada dört bölüme ayrılarak ele alınacaktır. Birinci bölümde, çalışmanın ilerleyen kısımlarında kullanılan nesne-özne yancümleri ve Tümleyici Uyumu kavramları hakkında açıklamalar verilecek; ikinci bölümde Standart Çuvaşça sıfatfiil yancümleri kuran ekler verilip yancümler uyum kategorisi ve Tümleyici Uyumu etkisi yönleriyle betimlenecektir; üçüncü bölümde Keenan-Comrie 1977'ye ait olan *Noun Phrase Accessibility* [Ad Öbeği Ulaşılabilirlik Hiyerarşisi] kavramı doğrultusunda Standart Çuvaşça sıfatfiil yancümleri ile hangi cümle öğelerinin nitelenebildiği ele alınacaktır. Dördüncü bölümde ise çalışmanın çıktıları özet olarak verilecektir. Standart Çuvaşçanın farklı yönlerinin öne çıkarılması bakımından mevcut çalışma karşılaştırmalı tarzda ele alınmakta olup Standart Türkçe başta olmak üzere çeşitli Türk dillerinden örneklere de sıkça yer verilecektir.

1. Kuramsal Kapsam

Bu bölümde çalışmaya temel teşkil eden kuram ve yaklaşımlar ele alınmaktadır. Öncelikle ana cümle yapılarının sıfatfiil yapılarına nasıl çevrildiği açıklanmak suretiyle birtakım temel kavramlar verilecektir. Daha sonra farklı Türk dillerinden örnekler verilerek Tümleyici Uyumu kavramından bahsedilip sıfatfiil yapılarında iyelik eki (uyum kategorisi) yerinin Tümleyici Uyumu kavramıyla bağlantısı ele alınacaktır.

Öncelikle Tümleyici Uyumu olarak adlandırılan ek farklılaşması durumunu inceleyelim.

1.1. Sıfatfiil Yancümleri ve Tümleyici Uyumu

Standart Türkçe ve diğer bazı Türk dillerinde, nitelenen ana cümle ögesinin türüne göre, kullanılan sıfatfiil eki de değişmektedir. Bu değişimi, 1'deki ana cümle kullanılarak oluşturulmuş olan 2 ve 3'teki sıfatfiil yapıları üzerinden açıklayalım:

- (1) *Çocuk kitabı aldı.*
- (2) *[çocuğun aldığı] kitap*
- (3) *[kitabı alan] çocuk*

(1)'deki ana cümle yapısında *çocuk* özne iken *kitabı* nesne ögesidir. (1)'deki ana cümle yapısının sıfatfiil yapılarına dönüştürülmüş biçimleri ise (2) ve (3)'te verilmektedir. Köşeli parantez içinde gösterilen *çocuğun aldığı* ifadesi, (2)'deki sıfatfiil yapısındaki *kitap* adını nitelemekte olan sıfatfiil yancümlesidir¹. Benzer şekilde, köşeli parantez içindeki *kitabı alan* ifadesi de (3)'teki *çocuk* adını nitelemekte olan sıfatfiil yancümlesidir. (1)'deki ana cümledeki nesne ögesi (yani *kitabı*) nitelenmek üzere bir sıfatfiil yapısı oluşturulduğunda, niteleyici yancümle $-DX\check{G}^2$ ekiyle kurulmaktadır (bk. 2). (1)'deki ana cümledeki özne ögesi (yani *kitabı*) nitelenmek üzere bir sıfatfiil yapısı oluşturulduğunda ise, niteleyici yancümle farklı bir ekle, yani $-An$ ekiyle kurulmaktadır

¹ *Okulu seven çocuk* gibi bir öbekte *çocuk* sözcüğü “nitelenen öge” ya da “baş” iken *okulu seven* “sıfatfiil yancümlesi”; nitelenen öge ve sıfatfiil yancümlesinin oluşturduğu *okulu seven çocuk* öbeği de “sıfatfiil yapısı”dır. Bu adlandırmalar çalışmanın ilerleyen bölümlerinde kullanılacaktır.

² Ancak sıfatfiil yancümlerindeki $-DX\check{G}X$ ve $-AcAK$ ekleri arasında yalnızca görünüş ve zaman nitelikleri bakımından birtakım farklar bulunmaktadır. Mevcut çalışmada ise, biçim-sözdizimi ilgilendiren nitelenen ögeye göre karşıtlık oluşturma durumu esas alınmaktadır. Bu nedenle de yalnızca nesneyi niteleyen sıfatfiil yancümleri için hep $-DX\check{G}X$ eki kullanılacaktır.

(bk. 3). İşte (2) ve (3)'te görüldüğü gibi, ana cümledeki özne ya da nesnenin farklı sıfatfiil ekleriyle oluşturulmuş niteleyici cümleler tarafından nitelenmesi durumuna *Tümleyici Uyumu* denmektedir.

Kimi Türk dillerinde ise özne ve nesne yancümleri aynı ekle oluşturulabilmektedir. Aşağıda, Kırgızca özne ve nesne yancümlerinin oluşturduğu sıfatfiil yapıları görülmektedir:

(4) *ayal-dı* *süy-gön* *kişi*
kadın-belr. sev-sff. adam
'kadını seven adam' (Aydın, 2006, s. 2)

(5) *ayal-dın* *süy-gön* *kişi-si*
kadın-ilg. sev-sff. adam-3.tk.iy.
'kadının sevdiği adam' (Aydın, 2006, s. 2)

Yukarıda (4) ve (5) olarak verilen Kırgızca sıfatfiil yapıları sırasıyla özne ve nesne yancümlerinden oluşmaktadır. Sıfatfiil yancümle türleri farklı olmakla birlikte her iki yancümle türü için de *-GAN/-GON* eki kullanılmaktadır. Özbekçe, Yakutça gibi farklı Türk dillerinde de farklı sıfatfiil yancümle türleri aynı sıfatfiil ekiyle oluşturulabilmekteyken Azeride genel olarak farklı sıfatfiil ekleri tercih edilmektedir. Dolayısıyla Standart Türkçe ve Azeriden farklı olarak Yakutça, Özbekçe gibi Türk dillerinde, Tümleyici Uyumu bulunmamaktadır (Kornfilt, 2008, s. 14). Öte yandan Tümleyici Uyumu etkisi ve sıfatfiil yapılarındaki iyelik ekinin yeri³ arasında bir ilgi bulunmaktadır. Şimdi kısaca bu ilgiyi açıklayalım.

1.2. Sıfatfiil Yapılarında İyelik Eki Konumu ve Tümleyici Uyumu Arasındaki İlgisi

Tümleyici Uyumu etkisinin bulunduğu Standart Türkçe gibi Türk dillerinde genel olarak iyelik eki yancümle yüklemindeki sıfatfiil eki üzerinde işaretlenmektedir⁴. (2)'de verilen örneği, konuyu açıklamak için burada tekrarlayalım:

(6) [*çocuğun aldığı*] *kitap*
(7) [*men-iñ* *gapir-gan*] *gap-im*
ben-ilg. söyle-sff. söz-1.tk.iy.
'benim söylediğim söz' (Kornfilt, 2009, s. 71)

(6)'da iyelik ekinin, sıfatfiil eki *-DXĞX* üzerinde işaretlendiği görülmektedir. (7)'de ise Özbekçe bir sıfatfiil yapısı görülmektedir. Özbekçenin, Tümleyici Uyumu etkisi bulunmayan bir Türk dili olduğu yukarıda bahsedilmiştir. Standart Türkçeden farklı olarak (7)'deki örnekte iyelik ekinin, nitelenen öge konumundaki *gap* 'söz' sözcüğünün üzerinde işaretlendiği dikkat çekmektedir. İşte Özbekçe, Uygurca ve Yakutça gibi Tümleyici Uyumu etkisinin görülmediği Türk dillerindeki sıfatfiil yapılarında iyelik eki, nitelenen öge üzerinde işaretlenirken (bk. 7) Standart Türkçe gibi Tümleyici Uyumu etkisinin mevcut olduğu Türk dillerinde iyelik eki, yancümle yüklemi üzerindeki sıfatfiil ekinden sonra işaretlenmektedir.

³ Kimi Türk dillerinin sıfatfiil yancümlerinde iyelik ekleri yancümle yüklemi üzerinde bulunurken kimi Türk dillerinde aynı ekler, yancümlenin nitelediği ad üzerinde bulunmaktadır.

⁴ Hiçbir Türk dilinde, özne yancümleriyle oluşturulan sıfatfiil yapılarının iyelik eki içermemesi dikkat çekici bir tipolojik niteliklidir. Bu konuyla ilgili kuramsal çözümler için bk. Aygen (2005), Kornfilt (2008, 2009)

Şimdi bu bilgiler doğrultusunda Standart Çuvaşça sıfatfiil yapılarının temel sözdizimsel niteliklerini inceleyelim.

2. Standart Çuvaşça Sıfatfiil Yapıları ve Türleri

Standart Çuvaşçada sıfatfiil ekleri olarak $-(A)kAn$, $-An/-n^5$, $-mAllA$, $-nĬ$ ve $-As$ kullanılmaktadır⁶. Bu eklerden $-mAllA$, gereklilik kip anlamına da sahipken $-(A)kAn$, $-nĬ$ ve $-As$ kullanım sıklığı nispeten yüksek olan eklerdir. Çalışmanın odağını ise $-nĬ$, $-As$ ve $-(A)kAn$ ekleri oluşturmaktadır. İlerleyen bölümlerde bu üç ekle kurulan sıfatfiil yapılarıyla ilgili daha detaylı bilgiler verilecek; $-mAllA$ ve $-An/-n$ ekli yancümlelerin ise nesne/özne öğelerinden hangisini niteleyebildiğini gösteren örnekler verilmekle yetinilecektir.

$-mAllA$ ekli sıfatfiil yapılarında sıfatfiil yancümlésinin nitelediği öge ana cümlelerin nesne ögesidir. Bu ekle kurulan sıfatfiil yapıları edilgen çatılı olup, yancümlle yüklemi ya da nitelenen ad üzerinde iyelik eki bulunmamaktadır:

- (8) *yalan Ĭşle-melli śĬr-e⁷*
 sürekli çalış-sff. yer-yönl.
 ‘sürekli çalışılacak yer’ (Güzel, 2012, s. 803)

$-(A)kAn$ ve $-An^8/-n$ ekli sıfatfiil yapılarında sıfatfiil yancümlési tarafından nitelenen öge öznedir. Bu örnekler Standart Türkçedeki $-An$ ekli sıfatfiil yapılarıyla karşılaştırılabilir:

- (9) *hĬy-ne palla-kan śın-sen-çen*
 kendi-belr. sür-sff. adam-çk.-ayr.
 ‘kendini tanıyan insanlardan’ (Güzel, 2012, s. 803)

- (10) *sayra kil-en hana-na*
 seyrek gel-sff. konuk-belr.
 ‘seyrek gelen konuğu’ (Durmuş, 2009, s. 380)

(9) ve (10)’daki sıfatfiil yapıları özne yancümleleriyle kurulmuş olup hiçbirinde iyelik eki bulunmamaktadır. Özne yancümleleriyle kurulan sıfatfiil yapılarında iyelik eklerinin kullanılamamasının, Türk dilleri için genel bir zorunluluk olduğunu da hatırlayalım.

Taranan metinlerde $-(A)kAn$ ekinin sıklıkla nesne yancümlési kurduğu dikkat çekmektedir:

- (11) *ham pall(a)-akan sad Ĭsti-sem*
 kendim tanı-sff. bahçivan-çk.
 ‘tanıdığım bahçivanlar’ (Güzel, 2012, s. 495)

- (12) *Pol’şa hiv-akan ministr*
 Polonya seç-sff. Başbakan

⁵ Bu ek Standart Türkçedeki $-An$ ekinin biçimsel karşılığı gibi görünse de işlevsel farklılıklara sahiptir.

⁶ Genel olarak alanyazında geçmese bile $-mA$ ekinin de donmuş olarak birkaç söz öbeğinde sıfatfiil eki olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu örneklerin kalıplaşmış yapılar olduğu düşünüldüğünden, çalışmada $-mA$ ekine yer verilmemiştir.

⁷ $-mAllA$ ekli yapıların bazı altbiçimlerinde iyelik eki mevcut olsa da bu iyelik ekleri aktif olmayan kalıplaşmış eklerdir.

⁸ Yılmaz, 2002, s. 102’de bu ekin kullanım sıklığının düşük olduğundan bahsetmektedir.

‘Polonya’nın seçtiği başbakan’ (Güzel, 2012, s. 496)

(11) ve (12)’de *-(A)kAn* ekiyle kurulan yancümler nesne öğelerini *-sad İstisem, ministr-* nitelemekte, yani *-(A)kAn* ekli yancümler birer nesne yancümlesi kurmaktadır. Bu nesne yancümlerinde özne öğelerinin yalın çekimde bulunması ve yancümle içinde ya da dışında herhangi bir iyelik ekinin bulunmaması da dikkat çekicidir.

Standart Çuvaşça sıfatfiil yapıları oluşturmada en sık kullanılan eklerden biri *-nĬ* ekidir. Bu ekle kurulan yapılarda sıfatfiil yancümlesi ana cümlemin hem özne hem de nesne ögesini⁹ niteleyebilmektedir:

(13) *epir pus-nĬ vırĭn-a*
biz bas-sff. yer-yönl.
‘bizim bastığımız yer’ (Bayram, 2008, s. 228)

(14) *inkek-pe aptra-sa ũk-nĬ śın*
sıkıntı-arç. şaşır-zff. yard.f.-sff. adam
‘sıkıntıdan şaşırıp kalan adam’ (Bayram, 2008, s. 243)

(13)’te *-nĬ* ekli yancümle ana cümlemin nesne ögesini (*vırĭn*) nitelemektedirken (14)’te aynı ekle kurulan bir başka sıfatfiil yancümlesi ana cümlemin özne ögesini (*śın*) nitelemektedir. Başka bir deyişle aynı sıfatfiil eki (*-nĬ*) hem nesne hem de özne yancümlesi kurabilmektedir. Yukarıda, nesne ve özne yancümleri için Standart Türkçede genel olarak farklı sıfatfiil eklerinin tercih edildiğinden bahsedilmişti. Dolayısıyla Standart Türkçenin aksine Standart Çuvaşçada (*-nĬ* ekli sıfatfiil yapılarında) Tümleyici Uyumunun bulunmadığı söylenebilir. (9) ve (11)’de verilen örneklerde de görüldüğü üzere *-(A)kAn* ekli sıfatfiil yapılarında da Tümleyici Uyumu bulunmamaktadır.

Şimdi Standart Çuvaşça sıfatfiil yapıları kurmak üzere sıkça kullanılan bir diğer ek olan *-As* ekini inceleyelim.

-As ekiyle kurulan sıfatfiil yancümleri hem özne hem de nesne ögesini niteleyebilmektedir. Başka bir deyişle, *-As* ekli sıfatfiil yapılarında da Tümleyici Uyumu bulunmamaktadır. (15) ve (16)’da *-As* ekli sıfatfiil yancümlerinin sırasıyla nesne ve özne öğelerini nitelediği sıfatfiil yapıları görülmektedir.

(15) *Man san-pa kalaś-as śimah-ĭm śuk.*
ben(İlg.) sen-arç. konuş-sff. söz-1.tk.iy. yok
‘Benim seninle konuşacak sözüm yok’ (Ersoy, 2017, s. 391)

(16) *tu śine ĩpar-as śul*
dağ üzerine çık-sff. yol
‘dağın üzerine çıkan yol’ (Güzel, 2012, s. 1009)

-nĬ ve *-(A)kAn* ekli yapılardan¹⁰ farklı olarak *-As* ekli yapılarda ilgi çekimi de bulunabilmektedir. İyelik ekinin ise genellikle, nitelenen öge üzerinde ortaya çıktığı dikkat çekmektedir (bk. 15). Ancak iyelik ve ilgi durum ekleri içermeyen *-As* ekli sıfatfiil

⁹ Bu çalışmada, belirtili ve belirtilsiz nesnelerin yanında; klasik gramerlerde tümleç ögesi olarak verilen yönelme, bulunma ve ayrılma durum ekli ögeler de nesne sayılmaktadır. Nesne işlevli ögelerin bu şekilde tanımlanmasıyla ilgili daha detaylı bilgiler için bk. Uzun, 2000, s. 190-200.

¹⁰ Nesne yancümleriyle kurulan sıfatfiil yapıları kastedilmektedir.

yapıları da kurulabilmektedir:

- (17) *hıy* *şı-(y)es* *şıkır-a*
kendi ye-sff. ekmek-belr.
'kendinin yiyeceği ekmeği' (Durmuş, 2009, s. 384)

Standart Çuvaşça sıfatfiil yapılarında Tümleyici Uyumu bulunmadığının bir diğer göstergesi olumsuz çekimde kurulan sıfatfiil yancümleleridir. Standart Çuvaşça sıfatfiil yancümlelerinin olumsuz biçimleri için tek ek (-*mAn*) kullanıldığı dikkat çekmektedir. Standart Çuvaşça sıfatfiil yancümleleri olumsuz ise, nitelenen adın nesne ya da özne ögesi olmasına bakılmaksızın -*mAn* eki kullanılmaktadır:

- (18) *çılای-ranpa* *kur-man* *aslı* *hır-ĩ-pe*
çok-başl. gör-sff.(olsz.) büyük kız-3.tk.iy.-arç.
'çoktandır görmediği büyük kızıyla...' (Durmuş, 2009, s. 394)

- (19) *hal-iççen* *patśa-na* *kur-man* *İvan*
şimdi-sınr. kral-belr. gör-sff.(olsz.) İvan
'şimdiye kadar kralı görmeyen İvan...' (Durmuş, 2009, s. 394)

(18) ve (19)'da sırasıyla bir nesne bir de özne yancümlesiyle oluşturulmuş sıfatfiil yapıları görülmektedir. Olumsuzluk sıfatfiil eki -*mAn*'ın hem özne hem de nesne yancümlesi kurması, Standart Çuvaşçada Tümleyici Uyumu olmadığına işaret etmektedir.

Yukarıda Standart Çuvaşçada Tümleyici Uyumu bulunmamasının yanında sıfatfiil yapılarında genellikle uyum kategorisinin işaretlenmediğinden de bahsedilmişti. Bu durum Standart Çuvaşça sıfatfiil yancümlelerinin kimi durumlarda¹¹ hem özne hem de nesne yancümlesi olarak anlaşılabildiği bir karışıklığa sebep olmaktadır:

- (20) *pup* *şiy-es* *kaşkır* *pek*
papaz ye-sff. kurt gibi
'papazın yiyeceği kurt gibi'
'papazı yiyen kurt gibi' (Durmuş, 2009, s. 384)

- (21) *sav-nĩ* *mışır-ĩ*
sev-sff. eş-3.tk.iy.
'seven eşi
sevdiği eşi' (Bayram, 2008, s. 235)

- (22) *Pol'şa* *hıv-akan* *ministr*
Polonya seç-sff. başbakan
'Polonya'yı seçen başbakan
Polonya'nın seçtiği başbakan' (Güzel, 2012, s. 496)

Yukarıda, -*As*, -*nĩ* ve -(*A*)*kAn* ekleriyle oluşturulmuş üç sıfatfiil yapısı verilmiştir. Bu sıfatfiil yapılarındaki yancümlelerin, Tümleyici Uyumu ve uyum kategorisinin bulunmaması sebebiyle hem özne hem de nesne yancümlesi biçiminde (yani -*An* ve -*DXĞX* ekleriyle) Standart Türkçeye çevrilebildiği görülmektedir.

¹¹ Burada özne ve nesnenin anlamsal roller bakımından benzeştiği ve nesne üzerinde herhangi bir durum çekiminin bulunmadığı durumlar kastedilmektedir.

2.1. Edilgen Çatılı ve Belirsiz Özneli Yapıların Sıfatfiil Yancümlesine Dönüştürülmesi

Şimdi, Standart Türkçede *-An* ekiyle oluşturulan edilgen ve belirsiz özneli yancümle yapılarının Standart Çuvaşçada ne şekilde kurulabildiğini inceleyelim.

Standart Türkçede edilgen çatılı ve belirsiz özneli etken cümleler sıfatfiil yancümlesine dönüştürülürken genel olarak *-An* sıfatfiil eki kullanılmaktadır. Sırasıyla (23) ve (24)'te edilgen çatılı ve belirsiz özneli cümlelerin kaynaklık ettiği iki sıfatfiil yancümlesi görülmektedir:

(23) *okula gidilen yol*

(24) *arı sokan adam*¹²

Standart Çuvaşçada ise edilgen çatılı yapılar sıfatfiil yancümlelerine dönüştürülürken genellikle *-nĭ* eki kullanılırken belirsiz özneli etken yapılar için *-(A)kAn* ekinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Aşağıda sırasıyla (25) ve (26)'da edilgen çatılı sıfatfiil yancümleleri verilmekteyken (27) ve (28)'de belirsiz özneye sahip yapılar örneklenmektedir:

(25) *ulĭp tĭpri* *te-nĭ* *virĭn-ta*
alp toprak(3.tk.iy.) de-sff. yer-bul.
'alp toprağı denen yerde' (Bayram, 2008, s. 331)

(26) *pĭlat-ran* *tu-nĭ* *hĭš*
çelik-Ayr. yap-sff kılıç
'çelikten yapılan kılıç' (Bayram, 2008, s. 294)

(27) *etem* *yun-ĭ* *tuh-akan* *hunav* *yivĭš*
insan kan-3.tk.iy. çık-sff. sürgün ağaç
'insan kanının çıktığı sürgün ağaç' (Bayram, 2008, s. 316)

(28) *vun pilik* *stakan* *kĭr-eken* *altĭr-pa* *şiv* *ĭš-se* *ya-nĭ*.
on beş bardak gir-sff. kova-arç. su iç-zff. yard.f.-kant.
'On beş bardak sığan kovayla su içermiş.' (Bayram, 2008, s. 278)

2.2. Var/Yok Yüklemlili Cümlelerin Sıfatfiil Yancümlelerine Dönüştürülmesi

Var/yok yüklemlili sıfatfiil yancümleleri de Standart Çuvaşçada farklı bir yolla oluşturulmaktadır. Şimdi de *var/yok* yüklemlili ifadelerin sıfatfiil yancümlelerine nasıl dönüştürüldüğünü kısaca inceleyelim.

Standart Türkçe *var/yok* yüklemlili yapılar sıfatfiil yancümlelerine dönüştürülürken *ol-* fiili kullanılmakta, öznenin belirlilik özelliğine göre *-An* ya da *-DXĖX* ekleri tercih edilmektedir:

(29) *Evde kedi var.* (belirsiz)

(30) *kedi olan ev*

(31) *Evde o kedi var.* (belirli)

(32) *o kedinin olduğu ev*

¹² Aydın, 2006, s. 9'da belirsiz özneli sıfatfiil yancümlelerinde, nitelenen öge nesne olsa dahi *-An* ekinin kullanıldığını belirtmesine karşın aynı durumda *-DXĖX* eki de ana dili konuşurları tarafından tercih edilebilmektedir: *arı sokan adam/ arının sokuğı adam*.

Standart Çuvaşçada ise olumlu anlama sahip *var/yok* yüklemli cümleler sıfatfiil yancümlesine dönüştürülürken herhangi bir ek fiil ya da sıfatfiil ekinin kullanılmadığı, genellikle *-lĭ* yapım ekinin tercih edildiği anlaşılmaktadır¹³:

- (33) *Śirma(l)-lĭ* *virĭn-sen-çe* *kĭper-sem* *tu-nĭ.*
dere-yap. yer-çk.-bul. köprü-çk. yap-geç.
‘Derenin olduğu arazilerde köprüler inşa ettiler.’ (Yener, 2010, s. 299)

(33)’te *śirmallĭ virĭnsen* ‘dereli araziler’ ad öbeğinin Standart Türkçeye çevirisinin, sıfatfiil yancümlesi aracılığıyla yapıldığı dikkat çekmektedir.

Olumsuz cümlelerin dönüştürülmesinde *śuk* ‘yok’ yüklemi ana cümlelerdeki biçimiyle doğrudan kullanılmakta, herhangi bir ek fiil ya da sıfatfiil ekinin de bulunmadığı dikkat çekmektedir:

- (34) *Śil* *śuk* *śĭr-te* *śil* *huskat-sa,* *epir* *hutĭ*
rüzgâr yok yer-bul. rüzgâr estir-zff. biz hızla
pır-at-pĭr.
git-sür-l.çk.ş.

‘Rüzgâr olmayan yerde rüzgâr estirip, hızla gidiyoruz.’ (Güzel, 2012, s. 667)

- (35) *tinçe-re* *śuk* *pattır*
dünya-bul. yok kahraman
‘dünyada olmayan bir kahraman’ (Yılmaz, 2003, s. 66)

(34) ve (35)’te *śuk* yüklemli yapıların çevirilerinin, sıfatfiil yancümleleri aracılığıyla yapıldığı da dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle Standart Türkçede *yok* sözcüğü tek başına yancümle yüklemi olamazken Standart Çuvaşça *śuk*, sıfatfiil yancümlerinde tek başına yüklem olabilmektedir.

2.3. Sıfatfiil Yapılarında Özne Eksiltme

Şimdi de Standart Çuvaşçada mümkün olup Standart Türkçe ve diğer birçok Türk dilinde mümkün olmayan özne eksiltme (sıfatfiil yancümlerinde) imkânını inceleyelim.

Standart Türkçe nesne yancümlerinde genel olarak uyum kategorisi işaretlendiği için yancümle öznesi de eksiltilebilmekte ve anlam yönünden herhangi bir sorun ortaya çıkmamaktadır¹⁴:

- (36) *benim kitap aldığım dükkân*

¹³ Standart Çuvaşçadaki kadar yaygın olmasa da *-IX* ekli yapılar Standart Türkçede de olumlu anlama sahip *var/yok* cümlelerini karşılamak üzere kullanılmaktadır.

¹⁴ Özne eksiltme işlemi Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi modelindeki ‘dönüşümler’ konusunun ‘silme’ alt başlığı altında incelenmektedir. Dönüşüm işlemleri zorunlu ve seçmeli olarak ikiye ayrılmaktadır. Öte yandan dönüşümler uygulandığında cümlenin kısalacağı bilinmekle birlikte anlamın değişmediği kabul edilmekte yani dönüşümlerin anlam koruyucu olduğu bir ilke olarak benimsenmektedir. Yukarıda konu edilen özne silme dönüşümü de Türkçenin güçlü uyum kategorisi nitelikleri sayesinde gerçekleştirilebilen seçmeli bir dönüşüm işlemi olup kısalan cümlede anlamın korunduğu varsayılmaktadır. Mevcut çalışma da özne silme işlemi öncesi ve sonrasındaki yancümlerde anlamın korunduğu görüşünü esas alarak karşılaştırma yapmaktadır. Öte yandan özne silme dönüşümü sonucunda kısalan cümlenin, dönüşümden önceki uzun cümleden farklı bağlamlara ait olduğu ve dolayısıyla da anlamın aynı olamayacağı yönünde görüşler de ile sürülmüştür (Sezer, 1993, s. 195-196).

(37) *kitap aldığım dükkân*

(36)'daki nesne yancümlesinin öznesi olan *benim* ögesi, yancümlede uyum kategorisi işaretlendiği için eksiltilebilmekte ve yancümlede herhangi bir sorun ortaya çıkmamaktadır (bk. 37). Öte yandan, nesne yancümlelerinin uyum kategorisi olmadan kurulabildiği Kırgızca gibi Türk dillerinde, öznenin eksiltilmesi mümkün olmamaktadır:

(38) *(men) kör-gön* *şaar-ım*
gör-sff. şehir-1.tk.iy.
'(benim) gördüğüm şehir' (Aydm, 2006, s. 10)

(39) *körgön* *şaar*
gör-sff. şehir
'görülen şehir/gören şehir/*gördüğüm şehir' (Aydm, 2006, s. 10)

(38)'de uyum kategorisi mevcut olduğundan, özne açık olarak verilmese de yancümle öznesinin 1. teklik kişi olduğu anlaşılmalı; başka bir deyişle *men* öznesinin kullanımı seçimlik olmaktadır. (39)'da ise aynı yancümlede uyum kategorisi mevcut olmadığından yancümle öznesi 1. teklik kişi olarak anlamlandırılmamakta, yani öznenin (38)'deki anlamın korunması kaydıyla) eksiltilmesi seçimlik olamamaktadır¹⁵.

Türk dillerinin geneli için mümkün olmayan bu özne eksiltme işleminin Standart Çuvaşçada mümkün olduğu dikkat çekmektedir. Uyum kategorisinin işaretlenmediği nesne yancümlelerinin Standart Çuvaşçada da kullanıldığından yukarıda bahsedilmişti. İşte Standart Çuvaşçanın bu tip nesne yancümlelerinde de özne eksiltilebildiği anlaşılmalıdır:

(40) *pin* *şulhi* *etem-sen-e* *ptar-nĩ* *tĩpe*
bin yıllık insan-çk.-belr. göm-sff. tepe
'bin yaşındaki insanları gömdükleri tepe' (Bayram, 2008, s. 332)

(41) *Sıvar* *Ulíp-a* *ptar-nĩ* *tĩpe*
Suvar Alp-Belr. göm-Sff. tepe
'Suvar Alp'i gömdükleri tepe' (Bayram, 2008, s. 364)

(40) ve (41)'de uyum kategorisinin işaretlenmediği iki nesne yancümlesi görülmektedir. İki yancümlede de 3. teklik kişi olan öznelerin yancümlede mevcut olmamasına rağmen edilgen çatı ile anlamlandırılmasının (40) ve (41)'de belirtme çekimli nesne ögesinin verilmiş olmasına dayanarak mümkün olmadığı görülmektedir. Yani (40) ve (41)'de uyum kategorisi bulunmamasına rağmen öznelerin eksiltilebildiği anlaşılmalıdır. Genel olarak Türk dillerinin aksine Standart Çuvaşçada uyum kategorisinin işaretlenmediği nesne yancümlelerinde bile özne eksiltme işleminin gerçekleşebilmesi son derece dikkat çekicidir.

2.4. Sıfat İşlevli Kısıtlamasız Cümle Yapıları

Standart Çuvaşçada sıfat işleviyle kullanılan (kök cümle düzeyinde) farklı yapıların

¹⁵ (38)'deki anlamın korunabilmesi için (39)'daki yancümlede öznenin açık olarak verilmesi gerekmektedir:

men kör-gön *şaar*
ben gör-sff. şehir
(benim) gördüğüm şehir

da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi de kısaca bu yapılardan bahsedelim.

Sıfatfiil ekleriyle kurulup sıfat işleviyle kullanılan yancümleler alanyazında *kısıtlamalı cümle* (restrictive clause) olarak adlandırılırken ve Standart Türkçede *ki* edatıyla kurulan yapılar *kısıtlamasız cümle* (non-restrictive clause) yapıları olarak adlandırılmaktadır. Sıfat işlevli cümle yapıları temel olarak bu iki başlık altında sınıflandırılmaktadır. Aşağıda sırasıyla Standart Türkçe sıfat işlevli kısıtlamalı ve kısıtlamasız cümle yapıları örnekendirilmektedir:

(42) *Oldukça çalışkan bir öğrenci olan Ali bu dersten kaldı.*

(43) *Ali ki oldukça çalışkan bir öğrencidir, geçen yıl bu dersten kaldı.*

(43)'te verilen kısıtlamasız cümlelere benzer yapıların Standart Çuvaşçada da sıkça kullanıldığı dikkat çekmektedir. Standart Çuvaşçada bu tip yapıları kurmak üzere ise *vıl*¹⁶ (3. teklik kişi zamiri) kullanılmaktadır. Aşağıda bu zamir aracılığıyla kurulmuş olan Standart Çuvaşça sıfat işlevli kısıtlamasız cümle yapıları örnekendirilmektedir:

(44) *Asamat vıl hır pıççen purın-akan patır,*
asamat o tek yalnız yaşa-sff. bahadır
timürsî pul-nî.
 demirci ek.f.-geç.

'Asamat (ki) yapayalnız yaşayan bahadır, bir demirciymiş.' (Bayram, 2008, s. 268)

(45) *Şırma vıl pitî pısık pul-nî, hış-pır çuhne*
 Yar o çok büyük ek.f.-geç. hiçbir zaman
hıpar-ma ta şuk.
 aş-isf. da yok

'Yar (ki) çok büyümüş, hiçbir zaman aşlamazmış.' (Bayram, 2008, s. 311)

(46) *Çur upışka vıl pitî pısık sın pulnî, puş-î-pe*
 Çur Koca o çok büyük insan imiş baş-3.tk.iy.-arç
pilît-e lek-nî.
 bulut-yönl. değ-geç.

'Çur koca (ki) çok iri bir insanmış, başıyla buluta değermiş.' (Bayram, 2008, s. 319)

Standart Türkçedeki kısıtlamasız cümle yapılarından önce sesletimde bir duraklama yapıldığı bilinmektedir. Standart Çuvaşça kısıtlamasız cümle yapılarından önce buna benzer bir durak olup olmadığı bilinmemekle birlikte, yukarıda verilen üç örnekte de kısıtlamasız cümlelerin virgül ile ayrıldığı dikkat çekmektedir.

3. Sıfatfiil Yancümleleriyle Nitelenebilen Ögeler

Sıfatfiil yancümlelerinin niteleyebildiği ögelerin çeşitliliği de bu yancümlelerin temel sözdizimsel niteliklerinden sayılabilir. Şimdi Standart Çuvaşça hangi ögelerin sıfatfiil yancümleleriyle nitelenebildiğini kısaca inceleyelim.

Keenan ve Comrie'nin (1977) yaptığı tipolojik sınıflamaya göre diller, sıfatfiil yancümlelerinin niteleyebildiği cümle ögeleri bakımından hiyerarşik bir yapı arz

¹⁶ Adı geçen zamir sıfat işlevli cümlelerde Standart Türkçedeki *ki* edatıyla benzer şekilde kullanılmaktadır.

etmektedir. Bahsedilen sınıflamaya göre iyelik öbeklerindeki tamlayan/tamlanan öğeleri ve araç durum çekimli öğeleri sıfatfiil yancümleleriyle niteleyebilen diller kök cümlelerin özne, nesne, yönelme/bulunma/ayırılma durum çekimli öğelerini de niteleyebilmektedir.

Standart Türkçede gibi Standart Çuvaşçada da araç durum ekli öge (47) ve iyelik öbeği birleşenleri (48) ve (49) sıfatfiil yancümlelerinde nitelenen konumunda bulunabilmektedir¹⁷:

(47) *Kaççi-sem paşır tır-sa tuh-nĩ yırke-pe pırre*
şavrin-aşşĩ.
delikanlı-çk. aniden dur-zff. çık-sff. düzen-arç. birlikte
dön-genş.(3.tk.ş.)
'Delikanlılar aniden durup çıktıkları düzenle birlikte dönerler.' (Bayram,
2008, s. 218)

(48) *Akĩ vil man-ĩn tunsihla-sa sit-nĩ imĩt-*
im.
işte o ben-ilg. hasret çek-zff. yard.f.-sff. ümit-
1.tk.iy.
'İşte o, benim hasretini çektiğim ümidim.' (Güzel, 2012, s. 700)

(49) *Vil pir-ĩn vil-nĩ şın-tan ta hıra-mast.*
o biz-ilg. öl-sff. insan-ayr. da kork-genş.(3.tk.ş.olsz.)
'O bizim ölen insanımızdan da korkmaz.' (Güzel, 2012, s. 761)

Sonuç

Bu çalışmada Standart Çuvaşça sıfatfiil yapıları genel olarak uyum kategorisi, Tümleyici Uyumu, özne çekimi ve yancümle türleri gibi sözdizimsel nitelikler bakımından, başta Standart Türkçe olmak üzere diğer bazı Türk dilleriyle de karşılaştırılarak incelenmiştir. Standart Çuvaşça sıfatfiil yapılarıyla ilgili ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Standart Çuvaşça sıfatfiil yancümleleri genellikle *-nĩ*, *-As*, *-(A)kAn* ekleriyle kurulmaktadır. Bu ekler özne/nesne yancümlesi kurabilme bakımından birbirlerinden ayrılmayıp hem özne hem nesne yancümlelerini kurabilmektedir. Yani Standart Türkçeden farklı olarak Standart Çuvaşçada Tümleyici Uyumu etkisi mevcut değildir.

Standart Çuvaşça sıfatfiil yapılarında iyelik eki ve ilgi durum çekimi birbirlerinden bağımsız olarak ortaya çıkabilmektedir. İyelik eki ve ilgi durum çekiminin hiç mevcut olmadığı sıfatfiil yapıları da sıkça kullanılırken iyelik eki (eğer açıkça verilirse) istisnasız şekilde, nitelenen öge üzerinde işaretlenmektedir. İyelik ekinin açıkça verildiği bu yapıların büyük çoğunluğunda yancümle öznesi yalın çekimdedir.

Standart Çuvaşçada edilgen çatılı yapılar sıfatfiil yancümlelerine dönüştürülürken genel olarak *-nĩ* eki kullanılırken belirsiz özneli yapılar için *-(A)kAn* ekinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Var/yok yüklemlili yapılar sıfatfiil yancümlelerine dönüştürülürken Standart

¹⁷ Yukarıdaki sayfalarda, özne ve nesne öğelerinin nitelendiği sıfatfiil yancümle örnekleri verildiği için bu bölümde yalnızca araç durum çekimli öğeler ve iyelik öbeği birleşenlerinin nitelendiği örnekler verilmektedir.

Türkçeden farklı olarak herhangi bir kopula/ek fiil kullanılmamaktadır. Standart Çuvaşça olumlu varlık cümlelerinin sıfat işlevi kazanması için *-İ* yapım ekinin kullanıldığı dikkat çekerken olumsuz varlık cümleleri sıfatfiil yancümlelerine dönüştürülürken *şuk* (yok) yüklemi doğrudan ana cümlelerdeki formuyla (filimsi ekli yüklem yerine) kullanılmaktadır.

Standart Çuvaşçanın iyelik eki mevcut olmayan sıfatfiil yancümlelerinde de (nesne yancümleleri) özne eksiltme işlemi gerçekleştirilmektedir. Diğer Türk dillerinin genelinde bu sözdizimsel işlemin bozuk yapılar ortaya çıkardığı bilinmektedir.

Standart Türkçede *ki* edatı vasıtasıyla kurulabilen sıfat işlevli kısıtlamasız cümle yapılarının benzerleri Standart Çuvaşçada, üçüncü teklik kişi zamiri *vil* ile oluşturulmaktadır.

Türk dillerinin genel yönelimine uygun olarak Standart Çuvaşça sıfatfiil yancümleleri de niteleyebildikleri ögeler bakımından herhangi bir kısıtlamaya tabi olmayıp kendilerine kaynaklık eden kök cümlelerin tüm ögelerini niteleyebilmektedirler.

Dilbilgisel Notasyon İşaretleri

arç.	araç durumu
ayr.	ayırılma durumu
başl.	başlama durumu
belr.	belirtme durumu
bul.	bulunma durumu
çk.	çokluk
ek.f.	ek fiil
geç.	geçmiş zaman
genş.	geniş zaman
ilg.	ilgi durumu
isf.	isimfiil
kant.	kanıtsallık
sff.	sıfatfiil
sınr.	sınırlama durumu
sür.	sürekli görünüşü
yard.f.	yardımcı fiil
yap.	yapım eki
yönl.	yönelme durumu
zff.	zarffiil
1.tk.iy.	1. teklik kişi iyelik
3.tk.iy.	3. teklik kişi iyelik

Kaynakça

- Aydın, Ö. (2006). Some comparative notes on relative clauses in Kirghiz and Turkish. *Жусун Баласагын атындагы кыргыз улуттук университетинин жарчысы вестник* [Jusuf Balasagun Kırgız Ulusal Devlet Üniversitesi Bilimsel Haberler Dergisi] 4, 317-322.
- Aygen, G. (2005). The contribution of Turkic languages to syntactic theory: what Kazakh and Tuvan indicate about universal grammar. Paper notes presented at the panel *The Contribution of Turkic Languages to Linguistic Theory, Central Eurasian Studies Society Annual Meeting*, Boston. 1-16
- Bayram, B. (2008). *Çuvaş Türklerinin kahramanlık anlatımları (inceleme-metinler)*. (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir.
- Durmuş, O. (2009). *Çuvaşçanın şekil bilgisi*. (doktora tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Ersoy, F. (2017). *Çuvaş Türkçesi grameri*. TDK: Ankara.
- Güzel, S. (2012). *İlpek Mikulayi'nin "Tıvatı Kun" adlı eseri üzerinde Çuvaşça dil incelemesi*

STANDART ÇUVAŞÇA SIFATFİİL YANCÜMLELERİ (DİĞER TÜRK DİLLERİYLE
KARŞILAŞTIRMA TEMELİNDE UYUM KATEGORİSİ VE SIFATFİİL EKİ VARYASYONLARI)

- (*giriş-metin-dizinler*). (doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Keenan, E. & Comrie, B. (1977). Noun phrase accessibility and universal grammar. *Linguistic Inquiry* 8, 63–99.
- Kornfilt, J. (2008). *Locality, agreement, and subject case in Turkish and beyond*. Erişim Adresi (2022, Haziran): https://www.researchgate.net/publication/277297710_1_1_Locality_Agreement_and_Subject_Case_in_Turkish_and_Beyond.
- Kornfilt, J. (2009). Subject-agreement correlations and their syntactic effects in some Turkic relative clauses. *Turkic Languages* 13, 70-96.
- Sezer, E. (1993). Türkçede silme dönüşümleri. *Türk Dilleri Araştırmaları* 3, 193-201.
- Uzun, N. E. (2000). *Ana çizgileriyle evrensel dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- Yener, M. L. (2010). *Çağdaş Çuvaş Türkçesinin dil özellikleri (Suvar Gazetesinden hareketle)*. (doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yılmaz, E. (2002). *Çuvaşça çok zamanlı morfoloji*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Yılmaz, M. & Mişşi, Y. (2003). Çuvaş edebiyatı, 26. Cilt. Nevzat Köseoğlu (ed.) *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Çuvaş Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

